

СИНТАКСИС

Л. С. Островська (Миколаїв)

УДК 81.367:811.161.2

СТАТУС АТРИБУТИВНИХ КОМПОНЕНТІВ У СТРУКТУРІ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ

Одним з найактуальніших у лінгвістиці постає функціонально-семантичний підхід до вивчення мовних елементів (О. Бондарко [Бондарко 1984; Бондарко 1998], М. Всеволодова [Всеволодова 1997], О. Гулига [Гулыга 1969]), що спирається на традиції теорії поняттєвих категорій (ідеї О. Есперсена [Есперсен 1958], І. Мещанінова [Мещанинов 1945]). Такий підхід є результативним у дослідженні складних формально-змістових мовних єдностей різнорівневого плану. Ці єдності інтерпретуються дослідниками як функціонально-семантичні поля, в основі яких лежить певна семантична категорія з властивим їй значеннєвим інваріантом, що об'єднує неоднорідні мовні засоби й зумовлює їхню взаємодію [Бондарко 1984: 17]. З'ясування закономірних зв'язків різнопланових із структурного погляду мовних одиниць дає уявлення про їх комунікативні можливості у відповідних мовленнєвих ситуаціях. З цього погляду пильної уваги заслуговує розгляд атрибутивних компонентів, що втілюють найтипівіші відношення, закріплені в мовній системі.

Визначенню статусу атрибутивних у системі інших семантико-синтаксичних відношень з урахуванням формально-граматичних, логічних, структурних, функціонально-семантичних, функціонально-комунікативних, функціонально-когнітивних характеристик присвячені праці В. Бабайцевої [Бабайцева 1988], І. Вихованця [Вихованець 1992; Вихованець 1993], К. Городенської [Городенська 1991], А. Загнітка [Загнітко 2004; Загнітко 2011], Н. Іваницької [Іваницька 1986], І. Слинька [Слинько 1994], О. Смольянінової [Смольянинова 1990], В. Фурашова [Фурашов 1985] та ін. Незважаючи на це, не вироблено цілісного підходу до тлумачення атрибутивних компонентів, що свідчить, по-перше, про багатоаспектність цієї проблеми, а по-друге, складність кваліфікації самих атрибутивних компонентів, зокрема визначення статусу периферійних атрибутивних конструкцій.

Метою статті є окреслити статус атрибутивних компонентів у структурі простого речення. Реалізація мети передбачає розв'язання низки завдань: розкрити логіко-лінгвістичну сутність мовного атрибутивного значення, охарактеризувати структуру функціонально-семантичної категорії атрибутивності, визначити структурну та семантичну необхідність атрибутивних компонентів у структурі речення.

Поняття „атрибут” уживане і у філософії, і в лінгвістиці, однак атрибут як онтологічна категорія та як категорія мовна нетотожні, хоча наявні деякі подібності. У філософії термін „атрибут” відомий ще з античних часів й означає невід’ємну ознаку субстанції, репрезентує властивості відповідного предмета чи поняття. У мовознавстві атрибут – це означення, що розкриває істотні ознаки предмета, на відміну від інших предметів того самого класу [Селіванова 2011: 48]. У зв’язку з цим функцію означуваних слів виконують субстантиви, тобто атрибути є приіменними.

У філософському розумінні поняття „атрибут” безпосередньо пов’язане з поняттям „предмет”. Таке саме спостерігаємо й у мові: основний мовний виразник предметності, субстанціальності – іменник – є базовим словом щодо свого означення – атрибута. У логіці та мові простежуємо допоміжну роль атрибутів, яка виявляється в тому, що атрибути уточнюють зміст означуваних слів шляхом їх характеристики, конкретизації.

Семантичну домінанту категорії атрибутивності створює відношення атрибутивності, що виражає ознаку предмета. Ідеться не про будь-яке значення ознаки, репрезентоване в мовній системі, оскільки, наприклад, ознаку дії виражає прислівник як частина мови, у реченні присудок тлумачать у широкому значенні як ознаку підмета тощо. Тому необхідна ознака атрибутивного відношення – вираження власне-ознаки (якості) як внутрішньої властивості предмета.

Навколо семантичної домінанти категорії атрибутивності формується ціле угруповання полів з квалітативно-квантитативним (переважно атрибутивним) ядром, у якому вирізняють: якісність, кількісність (поле, що охоплює і ознаки, і субстанції, а також дії), компаративність, посесивність [Бондарко 1984: 61]. Мисленнєві категорії якості та кількості перебувають у складних відношеннях щодо динаміки, розвитку явища, коли кількісні зміни призводять до виникнення нової якості. В. Панфілов підкреслює, що саме категорія квалітативності (якості) лягла в основу виділення категорії кількості, оскільки усвідомлення якісної визначеності предметів стало потім основою групування їх у кількісні розряди [Панфілов 1982: 208]. „Будь-яка якість ґрунтується на кількості, оскільки відмінності предметів, що якісно відрізняються одне від одного, базуються, з одного боку, на наявності деяких складових елементів, а з іншого боку, – на відсутності інших елементів” [Бодуэн де Куртене: 313].

Посесивність (присвійність) має значення володіння когось ким- / чим-небудь або належності когось / чогось, кому- / чому-небудь. Семантична функція посесивності полягає у визначенні назви об’єкта через його стосунок до певної особи чи предмета. Категорія посесивності пов’язана з атрибутивністю і в змістовому, і у формальному аспектах. У багатьох випадках посесивність передає ознаку предмета за належністю до іншого предмета, а синтаксичні конструкції, що

виражають цю ознаку, тлумачаться як атрибутивні, наприклад, конструкції з присвійними та присвійно-відносними займенниками, субстантивні конструкції з родовим посесивним.

Н. Слюсарева відзначає, що ознаки якості характеризують не тільки предмети, але й дії, процеси, стани, а також можуть бути виокремлені й у самих якостей, тобто встановлюється градація якостей [Слюсарева: 54]. Категорія градації ознаки за інтенсивністю в мові виконує функцію універсально-мовної категорії компаративності. Семантичне значення компаративності передбачає вияв певної ознаки предмета більшою чи меншою мірою щодо її первинного стану. Формальне вираження це значення має в ступенях порівняння прикметників. Значення компаративності ґрунтується на категорії співвідносної міри якості предмета, зміст якої розкривається у формах якості ступенів порівняння прикметників, що дають кількісну характеристику якості предмета шляхом зіставлення її з такою ж якістю в іншому предметі або виділяють предмет із сукупності однотипних предметів за ознакою найбільшої міри якості в ньому. Таким чином, значення компаративності дуже тісно пов'язане зі значенням атрибутивності, оскільки теж вказує на ознаку, що може виявлятися більшою чи меншою мірою.

Отже, в основі атрибутивних компонентів лежить понятійна категорія атрибутивності, яка містить квалітативність (значення якості), квантитативність (значення кількості), компаративність (градуальність), посесивність (значення володіння).

Відповідно до функціонально-семантичного підходу понятійні категорії мають „польову структуру”, у межах якої виділяється ядро й периферія.

Під поняттям ядра понятійної категорії атрибутивності мають на увазі вираження цієї категорії за допомогою різноманітних граматичних категорій прикметника, оскільки прикметники найчастіше й найрегулярніше утворюють атрибутивні конструкції. В. Панфілов зазначає, що саме в прикметниках виявляється така специфічна мисленнева діяльність людини, завдяки якій ознака, властивість, якість, що є складниками сутності того чи того предмета, починають мислитися окремо від нього [Панфілов 1982: 123], однак доцільніше вважати, що не всі прикметникові форми становитимуть ядро категорії атрибутивності. Ядерну зону функціонально-семантичної категорії атрибутивності формують категорійні носії означальної семантики, тобто якісні прикметники, що корелюють з понятійною категорією – якістю.

Найповніше сутність атрибутивної семантики виражають відношення між значенням конкретних іменників та якісних прикметників, оскільки значення конкретних іменників спрямовані на відображення предметів навколишнього світу, а якісні прикметники називають властивості, ознаки предметів. Лексичне значення конкретного іменника містить сему, яка вказує на можливість або необхідність ознаки, що реалізується за допомогою залежного

компонента. *Голос* може характеризуватися в плані сили, висоти, тембру та ін., оскільки слово містить у значенні сему „звучання”, яка передбачає вказівку на властивості, ознаки (сила звучання, висота, тембр тощо), одна з яких вербалізується в словосполученні *гучний голос*, тому що *гучний* має значення „той, що сильно звучить, добре чутний”. Сема якісної ознаки, наявна в значенні іменника, об’єктивується в прикметнику.

Якісні прикметники при абстрактних іменниках частіше вживані в похідних, переносних значеннях і по суті характеризують не стільки поняття, названі абстрактними іменниками, скільки особи та предмети, про які йдеться в реченні: *Мною потроху опановує сита, присмна радість* (М. Івченко / Словник епітетів 1998: 273).

Під час аналізу атрибутивних конструкцій стає очевидним, що деяка їх кількість має неповний набір типових для атрибутивного компонента диференційних ознак, їм властиві часткова редукція атрибутивної синтаксичної семантики та наявність додаткових відтінків значення. Такі синтаксичні структури видається можливим тлумачити як формально-співвідносні з ядерними атрибутивними структурами й зараховувати до напівпериферійної зони. Для таких атрибутивних конструкцій означальна функція є первинною. Спеціалізація в атрибутивній функції таких компонентів зумовлена їхніми граматичними особливостями, а саме здатністю узгоджуватися з іменниками. Специфікою структурно-семантичної організації таких атрибутивних структур є те, що залежні компоненти, унаслідок особливостей їх лексичного наповнення, виражають значення ознаки не безпосередньо, як ядерні форми, а опосередковано. Це приписувана предмету ознака, а не системна, запрограмована семантикою стрижневого компонента структури. Саме така формальна подібність до ядерних форм досліджуваних конструкцій дозволяє тлумачити їх як формально-співвідносні з ядерними атрибутивними компонентами: *Дев’ятигранний звук, як ілюстратор Поверхонь сіро-білих, що іридій, – Тугу основу губить по карату* (Е. Андієвська / Українське слово 1994: 398); *Біля машин валялися потрошені мідні скрині з усіляким добром, з полотном, з весільними рушниками, хромовими чобітьми* (М. Вінграновський / Словник епітетів 1998: 298); *Як ти зжилася з тугою чайною, Як часто лицемірив твій Парнас* (Л. Костенко / Там само: 316); *Укладачі близького за часом „Словника чужомовних слів”, що також керувалися чинним тоді правописом, обрали зваженіший підхід до кодифікації цих слів, унаслідок чого кількість варіантів суттєво зменшилася* (Б. Ажнюк / Проблеми 2002: 36); *Євка втикала на парах, вона ні чорта не робила, вона пленталась додому і скуповувала старе шмаття з найближчого секунд-хенду* (Карпа 2004: 30); *Краще вже в затінку постояти, краще знову принести додому нерозхлюпану тривогу і ні перед ким не розкриватися з нею* (М. Стельмах / Словник епітетів 1998: 362); *Сашко був уже закоханий в дівчину з усім запалом першого юнацького кохання* (Ю. Смолич / Словник епітетів 1998: 171);

Іронія в тому, що схожою логікою керувався й Микола I, виносячи Шевченкові **свій** славнозвісний розгніваний **вердикт**, і Олександр II, відмовляючи йому в амністії (Забужко 2001: 50).

Периферійна зона атрибутивності репрезентована конструкціями, у яких залежний компонент виражений насамперед відмінково-прийменниковими формами іменника. Периферійні атрибутивні засоби попри те, що потенційно не призначені виражати атрибутивні відношення, можуть виконувати означальну функцію. Визначну роль тут відіграє семантична природа носія ознаки (конкретного іменника), у змістовій структурі якого закладено означальний елемент, що експлікується за допомогою залежного компонента. До такого атрибутивного вживання прийменниково-іменникових форм спричиняється семантичне ущільнення максимально інформативних конструкцій, тобто відбувається згортання присудка і, як наслідок, поява нехарактерного для власне-словосполучень поєднання слів. Відмінкові форми в позиції атрибута характеризуються синкретичністю семантики, виражаючи атрибутивно-локативні, атрибутивно-темпоральні, атрибутивно-причинні та інші атрибутивно-обставинні відношення. Специфіку відмінкового значення передає прийменник, що може мати синонімічні форми вияву: *Дорога в вічність – тільки кружна, по той бік і добра, і зла* (В. Стус / Словник епітетів 1998: 112); *В далечінь холодну без жалю за літом синьоока осінь їде навмання* (В. Сосюра / Там само: 238); *Вузька, чисто протоптана стежка кривулею поплуталась понад канавою* (М. Івченко / Там само: 338) ... *тут і гостинна („біленька!“) хата, і мила родина, і традиційна чесна бесіда за доброю вечерею* (Забужко 2001: 57);

Конструкції із залежними інфінітивними та прислівниковими формами посідають незначне місце в якісній кваліфікації предметів і є абсолютно периферійними утвореннями категорії атрибутивності. Вони виникають на мовленнєвому рівні й зрідка набувають системного характеру: *У мене є препогана звичка усамітнюватися* (Ю. Андрухович / Квіти в темній кімнаті 1997: 18); *це був майже природний добір по-українському* (А. Курков / Курков 2003: 78).

Деякі лінгвісти відзначають спільну синтаксичну властивість атрибутивних конструкцій – їхню неспроможність відноситися до предиката-присудка, що навіть дає підстави не визнавати атрибут самостійним структурним компонентом речення або включати його як частину іншого компонента, іншого члена речення і у формальному, і в семантичному аспекті. Така несамостійність атрибутів-означень у складі поширених речень обґрунтовується тим фактом, що нібито „значення атрибута повністю поглинається значенням означуваного слова”, внаслідок чого атрибути „взагалі не можуть претендувати на роль таких компонентів, які б могли внести суттєві зміни в структуру речення” [Дьячкова 2002: 242]. Такий підхід до атрибутивних компонентів, на нашу думку, недооцінює роль атрибутів у мові.

Доцільніше вважати, що так звана допоміжна функція атрибута не означає зайвості або необов'язковості атрибутивного компонента в структурі речення. Це демонструють зокрема такі приклади: *Зголоднілі цуценята хапали шматки хліба просто з рук* (смісл речення змінюється, якщо прибрати атрибутивний компонент *зголоднілі*). У позиції при суб'єкті атрибут можна тлумачити згорнутим предикатом, тобто обов'язковим компонентом семантичної структури речення, а саму реченнєву структуру семантично ускладненою, що постала як наслідок згортання речень *Цуценята були зголоднілі. + Цуценята хапали шматки хліба* (пор. погляди [Вихованець 1992]). У багатьох реченнях атрибутивний компонент постає факультативним, оскільки не є валентно зумовленим предикатом, однак елімінація атрибута зазвичай або спотворює смисл речення, або навіть вносить зміни в його структуру. Отже, атрибутивні компоненти мають і смислову, і граматичну самостійність.

Атрибутивний компонент посідає особливе місце в структурі речення порівняно з іншими компонентами і обов'язковими, і факультативними, оскільки атрибут входить у синтаксичну структуру не як самостійний компонент, а як поширювач субстантива, який здатен виконувати, як відомо, функцію будь-якого компонента [Вихованець 1993: 132]. Атрибут може входити до складу будь-якого елемента структури, утворюючи з ним єдине ціле. Таке положення атрибутивного компонента в реченнєвій структурі зумовлене його семантикою: атрибут називає ознаку, а ознака існує не поза предметом чи явищем, а в ньому самому [Потебня 1958: 105]. Цією особливістю атрибутивного компонента зумовлена необхідність його аналізу в субстантивній групі, а не ізольовано. Тому, коли говорять про роль атрибутивного компонента в реченні, його обов'язковість / факультативність, то мається на увазі його роль у субстантивній групі, яка в разі факультативності атрибута може бути зведена до субстантива, у разі обов'язковості атрибутивний компонент не може бути елімінований.

Факультативність атрибутивного компонента зумовлена тим, що в більшості випадків його елімінація не порушує граматичної правильності речення, пор.: *Через всю область [Полтавську] проходить автострада Київ – Харків* (І. Цюпа / Словник епітетів 1998: 9) – *Через всю область [Полтавську] проходить автострада.*

Певне коло субстантивів включене в речення тільки зі своїм атрибутивним поширювачем. Такі субстантивні слова називаються синсемантичними на відміну від автосемантичних, які можуть мати статус членів речення і без атрибутивних компонентів. Синсемантичні іменникові слова здебільшого достатньо значущі елементи лексики, але в конкретних мовленнєвих актах вони потребують конкретизації, тому що характеризуються лексичною невизначеністю, інформативною недостатністю, яка, зазвичай, поповнюється лексичним шляхом [Шрамм 1979: 86]: вони обов'язково поєднуються з атрибутивним компонентом,

так що входять у речення у вигляді описових висловів, дескрипцій, синтаксично нечленованих сполучень, що функціонують як один член речення. В основі значень слів цього типу лежить сигніфікат у вигляді загальної ознаки, неповного та нечітко окресленого поняття, і денотат – у вигляді найзагальнішого уявлення про предметність, послабленого через безмежну кількість предметів, що потрапляють під це широке і тим самим незмістовне поняття [Уфимцева 1986: 28].

Більшість дослідників [Іваницька 1986; Уфимцева 1986] виділяють такі класи синсемантичних субстантивних слів:

1. Слова із займенниковими характеристиками загальної властивості:

а) узагальнені найменування осіб (людина, хлопець, легінь, жінка, дівчина, пан, добродій, чоловік, дід, козак тощо): *Маруся поглядала на крепкого, жилявого діда і гадала собі: який же він був в молодості* (Г. Хоткевич / Українське слово 1995: 165);

б) узагальнені найменування місця (земля, край, район, місце, ділянка): *І я прийду в життя твоє, Тебе, незнаного, впізнаю, як син вигнанця впізнає прикмети батьківського краю* (Костенко 1989: 114);

в) імена зі значенням часу (година, пора, час, хвилина): *І весь цей похід у передсвітню пору на лісовій, на невіждженій дорозі більше на сон, ніж на яву, подібний* (Б. Лепкий / Словник епітетів 1998: 111).

2. Непредметні імена, що позначають клас властивостей, характеристик, ознак (врода, вигляд, характер, спосіб, тенденція, ставлення, настрої, тип, колір): *В його наріканнях не тільки не відчувалося злости, а навпаки, звучала гордість і замилування непокірним характером сина* (Г. Тютюнник / Словник епітетів 1998: 376).

3. Імена з параметричними семами (вік, розмір, поверх, ряд, довжина, ширина, ріст, ціна, температура): *Це було просто сенсацією, що військове судно великих розмірів зайшло в тихі, неглибокі води їхньої затоки і кинуло якір на видноті в усього степу* (О. Гончар / Словник епітетів 1998: 64).

4. Іменники з предметним значенням, що позначає частину від цілого:

а) назви невіддільних частин тіла (волосся, голова, рука, нога, очі, обличчя, ніс, вухо, хвіст): *Тонке обличчя Беатріче Прозорий смуток загострив* (Є. Маланюк / Українське слово 1994: 438);

б) іменники, що позначають частину від цілого предмета: *У рідній хаті з низькою стелею Володько почував себе найщасливішим у світі* (У. Самчук / Словник епітетів 1998: 377). Іменники цих підкласів містять у своєму значенні вказівку на якісну ознаку, але сама ознака в них не позначена, тому в певних позиціях вони характеризуються обов'язковою сполучуваністю з атрибутивним компонентом.

Зазвичай повнозначні слова абсолютивної семантики не потребують обов'язкового поширення атрибутивним компонентом. Атрибут буде при них обов'язковим структурно лише за певних умов,

наприклад, іменники, що позначають проміжок часу (день, вечір, ранок, ніч, рік) у родовому або знахідному відмінку з прийменниками чи без них, вимагають залежних від них атрибутивних компонентів, морфологічно виражених прикметниками або займенниками: *Як не шкодувати того ранку, того повного, гарного шматка життя?* (Самчук 1993: 198); *Довгої ночі покидав [загін] обжиті землянки* (А. Хорунжий / Словник епітетів 1998: 226); *Це було чотирнадцятого, того чорного року* (І. Багрянний / Там само: 278).

Прикметники чи займенники, які сполучаються з такими іменниками, конкретизують значення іменників і семантично обмежені узагальненою вказівкою на час. Конкретизація часового значення іноді постає як контамінація обставинного значення: *Повернувся пізнього вечора – повернувся пізно ввечері*. При таких іменниках нерідко вживають конкретизувальні атрибути, виражені іменниками в родовому відмінку: *Зібралась в день свята до столу сім'я* (В. Бичко / Словник епітетів 1998: 303). На думку Н. Іваницької, обов'язкова сполучуваність таких атрибутів позиційно зумовлена [Іваницька 1986: 13].

Девербативи переважно зберігають валентне прогнозування тих дієслів, від яких вони утворені, наприклад: *подарувати (кому?) матері – подарунок (кому? який?) матері; зустрічатися (з ким?) з другом – зустріч (з ким? яка?) з другом; подорожувати (звідки? куди?) з Миколаєва до Києва – подорож (звідки? куди? яка?) з Миколаєва до Києва*. У таких випадках залежний компонент є обов'язковим, оскільки він прогнозований семантикою віддієслівного іменника, що є головним компонентом і потребує смислового доповнення.

Обов'язковий атрибут функціонує також у реченневих структурах, де значення іменника нейтралізується залежним атрибутивним компонентом. Атрибут виявляється семантично вагомим елементом, який не лише не послаблює значення, але й несе на собі зміст усієї конструкції. Це підтверджують дериваційні перетворення: *Наталка мудра дівка. А скільки знає пісень* (У. Самчук / Словник епітетів 1998: 119) – *Наталка мудра. А скільки знає пісень*. Іменники в таких реченневих структурах мають надлишкове значення.

Конкретизація атрибутом окремих іменників (в орудному відмінку), що позначають уявний засіб дії, вираженої дієсловом-присудком, також призводить до надлишковості іменника в таких структурах й обов'язковості залежного компонента: *дивитися дивними очима, говорити тихим голосом – дивитися дивно, говорити тихо*.

Семантичну обов'язковість / факультативність компонента речення можна розглядати в мовному й мовленнєвому аспектах. Мовну семантику утворюють логіко-граматичні поняття, з огляду на що ця семантика посилює позиції обов'язкових елементів членів речення й водночас зумовлює ці позиції та знаходить через них власне вираження [Вихованець 1992: 17; Загнітко 2011: 498].

Роль атрибута в семантичній структурі речення визначають неоднозначно: атрибутивний компонент тлумачать або як семантичний предикат [Падучева 1974: 125], або як факультативний компонент, що не бере участі у формуванні семантичної структури речення [Русская грамматика 1982: 48]. Водночас більшість учених визнає атрибутивний компонент обов'язковим у семантичному аспекті тоді, коли атрибут має відношення взаємозумовленості з предикатом [Прияткина 1990: 128]: **Фальшиві друзі, наче птахи перелітні. Ні в кого не питають шляху. Летять до нас в погоду днину. А відлітають у лиху** (П. Козланюк / Словник епітетів 1998: 115) – *Друзі, будучи фальшивими... Летять до нас в погоду днину, А відлітають у лиху*. Ознака, приписувана суб'єкту в акті предикації, у таких реченнях є залежною від ознаки, названої атрибутом. Субстантивна група тут становить згорнуту пропозицію, де атрибут виконує функцію предиката, пов'язаного з основним предикатом речення. Отже, обов'язковість такого атрибута зумовлена зв'язком субстантивної групи з присудком. Усунення атрибута призводить до руйнування логічних зв'язків, пор.: *За плотом задзвеніли потривожені бджоли і почали вилітати зі свого житла* (М. Стельмах / Словник епітетів 1998: 28). Функція атрибутивного компонента в таких реченнях видільна (обмежувальна), оскільки семантика предиката буде справедливою лише до певного різновиду класу атрибута, а не до всього класу.

А. Шрамм розуміє обов'язковість атрибута значно ширше, вважаючи, що будь-який якісний прикметник у ролі атрибута є обов'язковим [Шрамм 1979: 130]. На думку дослідника, у такому реченні завжди дві пропозиції: *Василько розгортав ногами білий, пухкий сніг* (М. Коцюбинський / Словник епітетів 1998: 324) – *Василько розгортав ногами сніг + Сніг білий і пухкий*. Відносні прикметники тлумачаться як такі атрибутивні компоненти, що утворюють разом з іменниками складені найменування та служать для ідентифікації предмета [Рудольф 1999: 12], наприклад: *А попереду всього на тринюгах виставлено по кілька барилець угорського вина, біля них шикувалися кришталеві чарки, бокали з позолотою, жбани* (Ле 1969: 191).

У мовленнєвому аспекті інформативна семантика охоплює всі компоненти речення – і обов'язкові, і факультативні, тому що інформативний план співвідноситься з пропозицією та завданнями мовленнєвої комунікації [Загнітко 2004: 105]. У такому випадку атрибутивний компонент буде обов'язковим тоді, коли на нього падає смисловий акцент. Цей чинник виділення обов'язковості атрибута пов'язаний з контекстом і ситуацією мовлення: *Він любив ці тихі зимові вечори. Особливо тоді, коли Надійка чи Катря брали до рук „Кобзаря” і починали читати вголос. Яка то цікава й незвичайна книга „Кобзар!” Миколка знає напам'ять чимало віршів. Запам'ятав, коли читали дівчата довгими зимовими вечорами* (Цюпа 1976: 164). Логічне

наголошування ознаки посилює її смислову вагу, робить атрибутивний компонент обов'язковим у семантичній структурі речення.

Отже, якість, властивість, ознака – це понятійні категорії, що спираються на засоби мовного вираження через втілення в універсально мовній категорії квалітативності, корелятом якої на мовному рівні є категорія атрибутивності, що тлумачиться як функціонально-семантична. Категорія атрибутивності формується різними засобами, об'єднаними функцією вираження атрибутивних відношень між предметом та ознакою. Семантичну доміанту категорії створює відношення атрибутивності, яке виражає непередикативну власне-ознаку як внутрішню властивість предмета. Предмет – це сукупність властивостей, що вербалізується за допомогою залежного компонента в межах атрибутивної конструкції. Атрибут – це частина предмета. Значення атрибута закладене в лексичній семантиці іменника, що називає предмет, але виражається воно тільки в складі бінарної синтаксичної одиниці.

Для функціонального в категорії атрибутивності характерна наявність ядра, напівпериферійних утворень, формально співвідносних з ядерною, периферійною зонами.

Характеристика обов'язковості / факультативності атрибутивного компонента в структурному та смисловому аспектах розкриває механізм побудови речення, перебіг формування думки, її рух та процес втілення, мовного оформлення та мовленнєвого вираження.

Перспективним вважаємо аналіз атрибутивних компонентів з погляду прагматики, де вони постають не лише як структурно-семантична заданість, не тільки як функція, а як явище, в основі якого лежить спеціальний відбір засобів мови (мовлення) для найточнішого вираження певної характеристики предмета, різних відтінків атрибутивності.

Література

Бабайцева 1988 – Бабайцева В. В. Система членов предложения в современном русском языке / В. В. Бабайцева. – М. : Просвещение, 1988. – 159 с.; **Бондарко 1998** – Бондарко А. В. Проблемы грамматической семантики и русской аспектологии / А. В. Бондарко. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1998. – 220 с.; **Бондарко 1984** – Бондарко А. В. Функциональная грамматика / А. В. Бондарко. – Л. : Наука, 1984. – 136 с.; **Бодуэн де Куртене 1963** – Бодуэн де Куртене И. Качественность в языковом мышлении / И. Бодуэн де Куртене // Избранные труды по общему языкознанию. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – Т. 2. – С. 311 – 324; **Вихованець 1992** – Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 220 с.; **Вихованець 1993** – Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.; **Всеволодова 1997** – Всеволодова М. В.

Уровни организации предложения в рамках функционально-коммуникативной прикладной модели языка / М. В. Всеволодова // Вестн. Моск. ун-та. – 1997. – Сер. 9. – Вып. 1. – С. 53 – 66; **Городенська 1991** – Городенська К. Г. Дери́вація синтаксичних одиниць / К. Г. Городенська. – К : Наук. думка, 1991. – 190 с.; **Гулыга 1969** – Гулыга Е. В. Грамматико-лексические поля в современном немецком языке / Е. В. Гулыга, Е. И. Шендельс. – М. : Просвещение, 1969. – 134 с.; **Дьячкова 2002** – Дьячкова Н. А. Включенный предикат как обязательный компонент семантической модели предложения / Н. А. Дьячкова // Изв. Урал. гос. ун-та. – 2002. – № 24. – С. 238 – 245; **Есперсен 1958** – Есперсен О. Философия грамматики / О. Есперсен. – М. : Изд-во иностр. л-ры, 1958. – 404 с.; **Загнітко 2004** – Загнітко А. П. Основи українського теоретичного синтаксису : монографія : в 2 ч. / А. П. Загнітко. – Горлівка : Горлів. держ. пед. ін-т інозем. мов, 2004. – Ч.1. – 253 с.; **Загнітко 2011** – Загнітко А. П. Теоретична грамати́ка сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис : монографія / А. П. Загнітко. – Донецьк : ТОВ «ВКФ „БАО”», 2011. – 992 с.; **Іваницька 1986** – Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові / Н. Л. Іваницька. – К. : Вища шк., 1986. – 168 с.; **Мещанинов 1945** – Мещанинов И. И. Члены предложения и части речи / И. И. Мещанинов. – М. – Л. : Изд-во АН СССР, 1945. – 321 с.; **Падучева 1974** – Падучева Е. В. О семантике синтаксиса: Материалы к трансформационной грамматике русского языка / Е. В. Падучева. – М. : Наука, 1974. – 292 с.; **Панфилов 1982** – Панфилов В. З. Гносеологические аспекты философских проблем языкознания / В. З. Панфилов. – М. : Наука, 1982. – 360 с.; **Потебня 1958** – Потебня А. А. Из записок по русской грамматике / А. А. Потебня. – М. : Учпедгиз, 1958. – Т. 1 – 2; **Прияткина 1990** – Прияткина А. Ф. Русский язык. Синтаксис осложненного предложения / А. Ф. Прияткина. – М. : Высш. шк., 1990. – 176 с.; **Рудольф 1999** – Рудольф С. А. Структура и семантика предложений с обязательным атрибутом : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.01 „Русский язык” / С. А. Рудольф. – М., 1999. – 18 с.; **Русская грамматика 1982** – Русская грамматика : в 2 т. – М. : Наука, 1982. – Т. 2. : Синтаксис / под ред. Н. Ю. Шведовой. – 710 с.; **Селіванова 2011** – Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2011. – 844 с.; **Слинько 1994** – Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови : проблемні питання / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища шк., 1994. – 670 с.; **Слюсарева 1981** – Слюсарева Н. А. Проблемы функциональной морфологии современного английского языка / Н. А. Слюсарева. – М. : Наука, 1981. – 196 с.; **Смольянинова 1990** – Смольянинова Е. Н. Словосочетания в теоретическом и методическом аспектах / Е. Н. Смольянинова. – Л. : Наука, 1990. – 194 с.; **Уфимцева 1986** – Уфимцева А. А. Лексическое значение : принципы семиологического описания лексики / А. А. Уфимцева. – М. : Наука, 1986. – 240 с.;

Фурашов 1985 – Фурашов В. И. Определение как синтаксическая категория в современном русском языке : автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра филол. наук : спец. 10.02.01 „Русский язык” / В. И. Фурашов. – Владимир, 1985. – 30 с.; **Шрамм 1979** – Шрамм А. Н. Очерки по семантике качественных прилагательных : (на материале современного русского языка) / А. Н. Шрамм. – Л. : Наука, 1979. – 134 с.

Джерела та їх умовні скорочення

Забужко 2001 – Забужко О. Шевченків міф України : спроба філософського аналізу / О. Забужко. – Вид. друге, випр. – К. : Факт, 2001. – 160 с.; **Карпа 2004** – Карпа І. 50 хвилин трави (коли помре твоя краса) / І. Карпа. – Х. : Фоліо, 2004. – 239 с.; **Квіти 1997** – Квіти в темній кімнаті. Сучасна українська новела. – К. : Генеза, 1997. – 432 с.; **Костенко 1989** – Костенко Л. Вибране / Л. Костенко. – К. : Дніпро, 1989. – 357 с.; **Курков 2003** – Курков А. Ігри по-дорослому : політичний детектив : у 2 т. / А. Курков. – К. : Грамота, 2003. – Т. 1 – 2; **Проблеми 2002** – Проблеми українського термінологічного словникарства в мистецтвознавстві й етнології : наук. зб. пам'яті М. Трохименка. – К. : Ред. вісн. „Ант”, 2002. – 264 с.; **Словник епітетів 1998** – Биби́к С. П. Словник епітетів української мови / С. П. Биби́к, С. Я. Єрмоленко, Л. О. Пустовіт. – К. : Довіра, 1998. – 431 с.; **Українське слово 1994** – Українське слово : хрестоматія укр. л-ри та літ. критики ХХ ст. у 3 кн. – К. : Рось, 1994. – Кн. 1. – 3; **Українське слово 1995** – Українське слово : хрестоматія укр. л-ри та літ. критики ХХ ст. у 4 кн. – Кн. 4. – К. : Рось, 1995. – 704 с.; **Цюпа 1976** – Цюпа І. Краєни : роман / І. Цюпа. – К. : Дніпро, 1976. – 416 с.

Островська Л. С. Статус атрибутивних компонентів у структурі простого речення

У статті окреслено статус атрибутивних компонентів у структурі простого речення. Охарактеризовано логіко-лінгвістичну сутність мовного атрибутивного значення, яке корелює з універсальними філософськими категоріями якості, властивості.

Установлено, що атрибутивні компоненти формують категорію атрибутивності, яка охоплює широке коло семантичних значень зі своїми спеціалізованими формами вираження, при цьому семантичну домінують категорії створює семантико-синтаксичне відношення атрибутивності, яке виражає непередикативну власне-ознаку як внутрішню властивість предмета.

Спираючись на функціонально-семантичний підхід до розгляду мовних явищ, ми охарактеризували структуру функціонально-семантичної категорії атрибутивності, яка містить ядро (спеціалізовані форми вираження атрибутивного значення), напівпериферійні утворення (формально співвідносні з ядерною зоною) периферію, що презентована атрибутивними компонентами із синкретичною семантикою.

Особливу увагу приділено статусу атрибутивних компонентів в аспекті їхньої структурної та семантичної значущості в структурі речення, а саме визначено умови формально-синтаксичної обов'язковості / факультативності атрибутивних компонентів.

Ключові слова: категорія атрибутивності, атрибутивні відношення, атрибутивний компонент, ядро, напівпериферія, периферійна зона.

Островская Л. С. Статус атрибутивных компонентов в структуре простого предложения

В статье охарактеризован статус атрибутивных компонентов в структуре простого предложения. Раскрыта логико-лингвистическая сущность языкового атрибутивного значения, коррелирующего с универсальными философскими категориями качества, свойства.

Определено, что атрибутивные компоненты формируют категорию атрибутивности, охватывающую широкий круг семантических значений со своими специализированными формами выражения, при этом семантическую доминанту категории создает семантико-синтаксическое отношение атрибутивности, выражающее непредикативный собственно-признак как внутреннее свойство предмета.

Опираясь на функционально-семантический подход к рассмотрению языковых явлений, мы охарактеризовали структуру функционально-семантической категории атрибутивности, включающую ядро (специализированные формы выражения атрибутивного значения), полупериферию (образования, формально соотносимые с ядерной зоной) периферию, которая презентована атрибутивными компонентами с синкретической семантикой.

Особое внимание уделено статусу атрибутивных компонентов в аспекте их структурной и семантической значимости в структуре предложения, а именно определены условия формально-синтаксической обязательности / факультативности атрибутивных компонентов.

Ключевые слова: категория атрибутивности, атрибутивные отношения, атрибутивный компонент, ядро, полупериферия, периферийная зона.

Ostrovska L. S. Status of attributive components in the structure of the simple sentence

In the work, essence of language attributive value was determined. Regulations about the fact that the functional-semantic category of attribution is formed by various language, means incorporated by function of expression of attributive relations between an object and an attribute. The semantic dominant of a category is created with relation of attribution, which expresses attribute itself as an internal property of a subject.

Nuclear structures of a category of attribution which meet the following requirements: a) semantic unambiguity; б) formal completeness of expression; в) particularity of use. Essence of attributive semantics is expressed in the best

way by relations between meanings of concrete nouns and qualitative adjectives as values of such nouns are directed at display of objects of the surrounding world and qualitative adjectives name properties, attributes of subjects.

In the work the analysis of semiperiphery attributive components was made, the obligatory requirement to which is specialization in a definite function and formal-grammatical similarity with qualitative adjectives. Attributive components of a peripheral zone represent syncretic semantics, satisfying diverse needs of language expression.

The status of the detached attribute as distributor of the complicated simple elementary sentence, and also structure and semantics of the detached attributive constructions in the simple formally complicated sentence is defined.

It is established that the source of attributive components of prepositional-case type is redistribution of components of syntactic structure of sentence, caused by the processes of the communicative sphere itself.

Key words: a category of attribution, attributive relations, attributive construction, nucleus, semiperiphery, peripheral zone.

Стаття надійшла до редакції 24.09.2016 р.

Прийнято до друку 28.09.2016 р.

Рецензент – канд. філол. н., доц. Шутова Л. І.